

DOKUMENTUM

KRIZA JÁNOS ÉS A KORTÁRS ESZMEÁRAMLATOK

EGY SZIMPOZION KRÓNIKÁJA

Kriza János nevét elsősorban a Vadrózsák című székegy népballada és népmese-gyűjtemény fémjelzi, amely 1843-ban jelent meg. Hogy irodalomtörténetileg mi volt a jelentősége ekkor már a népköltészetnek? Erdélyi János még ugyanabban az esztendőben azt írta az Akadémiának, hogy úgy tekinti „a népköltést, mint egy nevezetes adatot valamely nép szellemi állapotja, de különösen a képzelem és kebel misége ismeretéhez, továbbá mint egyik factorát a nemzeti költészetnek”.

Az elmúlt évben a nagy folklorista halálának centenáriuma emlékezve az MTA Néprajzi Kutató Csoportja és a Magyar Néprajzi Társaság háromnapos plenáris ülést tartott. A szimpozion azonkívül, hogy a neves gyűjtő és esztéta szellemi arcképét jelentősen gazdagította, a mai magyar néprajzi kutatás magas színvonalát is igazolta. Az összehasonlító folklór, a zenetudomány, az irodalomtörténet példásan egészítették ki egymást s világították meg több oldalról a kort, amelyben Kriza János élt és alkotott. Egy rövid krónikában nehéz lenne teljességre törekedni s úgy összefoglalni a húsznál több előadás és a számos hozzászólás tanulságait, hogy teljes kép kerekedjék. Csupán a fontosabb mozzanatokra szorítkozhatunk, mondjuk így: az újdonságokra, amelyek leginkább jelzik: van még bőven tennivaló, s hogy a kutatások komoly meglepetéseket tartogathatnak a jövőre. Sokszor éreztük egy-egy téma vitatásánál: mélybe dobott kő ver hullámokat — látványosságok nélkül. S ami a legörvendetesebb: fiatal néprajzkutatók szép számmal „deréig állnak” ebben a hullámvásban. Az ő feladatukat fogalmazta meg *Filep Antal*, amikor Kriza egyik mondatához: „Jó remény fejében csináljuk az adósságot, nem tudom bizonyosan, képesek leszünk-e megfizetni is”, a következőt fűzte: „Pedig mi vagyunk örökre az ő adósai.” Ugyanezt fogalmazta meg *Szabó T. Attila* kolozsvári professzor is. *Ortutay Gyulának* küldött levelében, a jubileum alkalmából: „Kívánom, hogy a most kezdődő második évszázad élő és ezután születő kutatói ne legyenek méltatlanok az elődök-höz, s ne főképpen az úttörő mesterhez”.

Filep Antal, rögtön az ülészak legelején felolvasott dolgozata pedagógia-történeti újdonságokkal lepelt meg, s ha szabad ezúttal is ökömenéről beszél-ni: egyháztörténeti különlegességekkel. Nevezetesen az erdélyi unitáriusokról szolt, akiknek „kevessé és pontatlanul ismerik napjainkban is az európai művelődés-történetben betöltött jelentős szerepét”. A pedagógia-történeti részt nyugodtan nevezhetnénk *Mészáros István* könyve (*Népoktatásunk 1553—1777* között, *Pedagógiai Közlemények* 14.) kiegészítőjének. *Filep* ugyancsak visszautalva a XVI. századra, kimutatta a folyamatot az unitárius egyház pedagógiai tevékenységében, és statisztikailag alátámasztva kijelentette, hogy Krizáék iskola-fenntartó működése ma is tiszteletet ébreszt, hiszen az „50 ezernyi kis közösség, amelyik lényegében nagyon szerény anyagi teherbíró képességű volt, egy főiskolát és 3—4 középiskolát tartott fenn. A korabeli viszonyaink közt ez óriási szám. Akár a protestáns, akár a katolikus iskolarendszerrel vetjük egybe, imponáló.” Hogy maga Kriza, mint unitárius püspök és tanár mit tett „az iskolai kedv fokozásáért”, *Filep* az alábbi adatokkal igazolta: „Kriza és egyik tanártársa alapította Keresztény Magvető rendszeresebben közzölt az oktatás, nevelés értékeit hangoz-tató prédikációkat. Nagy terjedelmet szentelt a folyóirat a pedagógia, iskolaügy elvi, szervezési, tervezési problémáinak. E témakörben olyan kiváló munkatár-sai voltak, mint maga *Brassai Sámuel*...”

Kriza közéleti szereplésének méltatását *Kovács Lajos* kolozsvári unitárius püspök (Kriza utódja és dédunokája) folytatta azzal, hogy a tulajdonában lévő forrásmunkákat idézve bebizonyította: a neves tudós etikai meggyőződésből cse-lekedett mindig, a néphez és a haladáshoz pártolva kezdettől fogva. Utalt *Jakab Elek* életrajzi munkájára, amelyben az áll, hogy a humanista Kriza a „mun-kásosztály emelését, a szabadságot igen fontosnak tartotta”. (Megjegyezzük: a korabeli angol unitárius gondolkodás ilyen témájú műveit szép számmal lefor-dította, s így — ugyancsak *Jakab* szavai — „oly eszmevilággal gazdagította a

magyar irodalmat, mely egészen új, eredeti...” Tudtunkkal eddig ez a hatás irodalmunkban kidolgozatlan.) Kovács Lajos a *Vadrózsák* gyűjtőjének jellemét elemezve elmondta, hogy hiányzott gondolkodásmódjából a szűkkeblű felekezeti-ség, a rideg formaiság. A „keresztény türelmet és minden ember testvériségét” tanította s igazolta életével. Nem ismerte a „nemzeti elfogultságnak, fölényességnek és egyoldalúságnak az árnyékát sem”. 1866-ban Arany Jánossal közölte véleményét egy, a román népköltészetből kiválogatott és magyarra fordított gyűjteményről: „En... a román népköltési gyűjteményt kiadandónak tartom, még azon esetben is, ha az ily népköltemények csak prózába lennének fordítva, mert így is szellemi nyereségnek, nemzeti irodalmunk gazdagodásának ítélném azt, hogy a gondviselés által nekünk egy hazába, egy nemzet-családi életre rendeltetett népnek egész gondolat- és érzés- és akaratvilágával módunk van megismerkedni...”

Szorosan ehhez a kérdéshez tartozott T. Erdélyi Ilona tanulmánya. (Az észak-európai balladaköltészet jelentkezése hazánkban), amelyben párhuzamot vont Erdélyi János, Kriza, illetve Bartók szintézisre törekvő módszere között, a nemzeti értékek megismerése — az önmegismerés érdekében: „Erdélyit — miként Bartókot is — amikor a magyarországi népszakadék és a magyar nép költészetének és zenéjének megfeleléseit... kereste, nem a kuriózum hajhászása vezette, hanem a nemzeti önismeret igénye, és azzal összefüggésben a horizont kitágítása. Ahhoz, hogy magunkat jobban értsük, szükséges más népek szellemi világának: dalainak, zenéjének megismerése. Különösen érvényes szomszédaink vonatkozásában: a Duna-völgy népeinek megismerése, akiket ugyanaz az éghajlat, nap nevelt és ugyanaz a százados sorsközösség formált, mint minket, tehát dalait, zenéjüket is. Erdélyi János a szabadságharc utáni nehéz években sem az ellentétek szítására buzdított, hanem — Bartókhhoz hasonlóan, őt anticipálva —, a Duna-völgy népeinek közös hagyományára, természeti, éghajlati adottságaira hivatkozva sürgette egymás és ezen keresztül önmagunk jobb megismerését, ami a megbékélés, az összefogás első lépcsőfoka lehetett volna.”

A kortárs eszmék kifejtésében úttörő jelentőségű volt Pócs Éva előadása. A cím: *Ipolyi és a Magyar Mythologia* először nem sejtetett semmit. Néhány mondat után azonban kiderült: a kutató nézőpontot változtatott, s ebből szemlélve az eddigi Ipolyi kritikák alapos korrekcióra szorulnak. Megéri ennél a témánál hosszabban elidőzni! Először is azt a kérdést említjük, ami sokunkban felvetődött, főleg azután, hogy megjelent Diószegi Vilmos szerkesztésében *Az ősi magyar hitvilág* című munka: lesz-e valaha is egy igazi magyar mitológia? Pócs Éva tárgyilagosan válaszolt a kérdésre: most már tudjuk, hogy nem. Szerinte ez eldőlt akkor, amikor Róheim Géza, Ipolyi munkájának második megjelenése után elhatározta, hogy „új Ipolyit fog írni”. Amit ifjan fejébe vett, felnőtt korában „megvalósított”, megírta *A magyar néphit és népszokások* című könyvet, végleg eldöntve a kérdést. Ami az új nézőpontot illeti, az alábbiakban részletesen ismertetjük a vonatkozó részt az előadásból: „Nyilvánvalóan nem lesz magyar mitológia, legalábbis a múlt századi mitológusaink által vizsgált értelemben nem, és valószínűleg nem rajzolható fel az ősvallás akár egy körülhatárolt korszakának megbízható képe sem, annak ellenére, hogy különösen a legutóbbi két évtized sok vallástörténeti emléket tárt fel... De már a jelenségek múltbeli összefüggései, vagy éppen rendszere a jelenből visszanyúlva nem rekonstruálható, középkornál régebbi források lényegében nem állnak rendelkezésünkre — tehát a századforduló óta éppen egyre távolabb kerülünk az egykor oly hön áhított magyar mitológia reményétől. Gazdagodtunk viszont a jelenben megismerhető jelenségek, és ezek összefüggéseinek feltárásában. A *szintézis a magyar népi hitvilág jelenségeinek elemző feltárása kell hogy legyen, megvilágítva a jelenségek összefüggésének szabályait, beágyazva Európa népi hitvilágába*, amely egy állandóan változó, rendkívül heterogén elemekből létrejött halmaz... Erre a kérdésre tulajdonképpen már Ipolyi is olyan értelemben felelt, ahogy később Róheim is, és ahogy mi ma felelhetünk. Hiszen mint Diószegi Vilmos... találoán kijelenti, Ipolyi könyve »szellemi kultúrának első elemző összefoglalása, amelynek modernebb változatával a magyar néprajz még napjainkban is adós«. Mindezek előrebocsátása azért volt fontos, hogy megértsük: „A megírni kívánt mitológia magában rejti — egyebek mellett — a korábban hozzáférhető, valamint saját gyűjtésű és másokkal gyűjtetett néphit, népszokás, monda, szólás, stb. anyag gazdag tárházat, amelyet nem intézhetünk el

azzal az Ipolyival kapcsolatban általában emlegetett közhellyel, hogy adatanyaga jól használható, ha eltekintünk a téves összefüggésektől, amelyekbe ágyazódik. Mert ezek az összefüggések... nem is mindig egyértelműen tévesek... valóban tévesek ott, ahol anyag nem állt rendelkezésre, ahol befolyt a való őr talált." Például: „Nem található a magyarságnál emberáldozati nyoma... megteszi tehát Ipolyi a magyar néphit szerint hét éves korban elvitt, táltosságra kiszemelt gyermeket feláldozott gyermeknek." Más a helyzet, amikor „az Ipolyi korában létező, általa ismert, gyűjtött jelenségek beleillenek az általa feltételezett mitológiába, tehát ahol adatait átértelmezés nélkül, eredeti jelentésükben és összefüggésükben hagyva mutatja be és keresi kapcsolataikat, helyesebben párhuzamaikat. *E párhuzamokkal kapcsolatban hangsúlyoznunk kell azt a tényt, amelyben Ipolyi alapvetően különbözik ősvallásunk többi kutatójától;* éppen azt, amiben már sokszor elmarasztalták. Csengerytől kezdve napjainkig más-más hangsúllyal —, hogy bár ismerte a finnugor nyelvrokonság tényét, sőt, figyelembe vett több mitológiai munkát, finnugor adatai kis helyet foglalnak el számtalan egyéb párhuzama mellett, ily módon összehasonlító módszere hibás, tehát nem vezethetett helyes eredményre: a magyar mitológia finnugor vagy uraltáji mitológiaként való rekonstruálására.” Pócs Éva ezt a módszertani hiányosságot nagyon pozitívan értékelte, s ha alaposan átgondoljuk, amit ezután mondott, aligha fér kétség a kritikai módosítás szükségességéhez: „Ipolyi az egyetlen ősvalláskutatóink közül, aki a preconcepció egyik nyújtól mentes volt. Csupán azt tételezte fel, hogy volt magyar ősvallás. Attól a kérdéstől függetlenül, hogy ez rekonstruálható-e és hogyan, az bizonyos, hogy a finnugor nyelvrokonság... tényére alapozott összehasonlító módszer... sokkal inkább vezethetett volna téves eredményekre, mint Ipolyi módszere. *Ipolyi nem keresett kapcsolatokat, genetikus kapcsolatokat sem finnugor sem más népek anyagával...* s ily módon nem kötődve valamilyen preconcepció által kiválasztott nyelvhez vagy néphez... az anyagát egy az egyben vizsgálja, s tényleges összefüggéseiben állítja élénk. Ilyen esetekben, a funkcionálisan helyesen értelmezett anyag párhuzamait keresve általában a párhuzamok is a valóságos összefüggéseket: funkcionálisan vagy akár genetikusan is rokon jelenségek képét mutatják, vagy ha nem is azt... egy-egy ötlettel, megsejtéssel helyes irányba mutatnak.” Itt felemlítette példának a boszorkányról szóló fejezetet, amely sok példát tartalmaz. Mint új szempontra még, az alábbira is felhívta a kutató a figyelmet: „Azt hiszem, sohasem figyeltünk kellőképpen: ahol (Ipolyinak) módja van rá, a hiedelmek funkcióját is árnyalva rajzolja meg”. Példa a *Mythológiából*: „A népünknl máig házanta gyakorlott rostaforogtatásról, — mely sokhelyt még minden más jelentés nélkül, csupán mint a cselédséget a lopástól visszatartóztató, sajátlag pedig a babonában megerősítő eszköz dívik...” Ezek után Pócs Éva programként jelölte meg: „Szinte önként kínálkozik Ipolyi adatainak funkcionális szempontú egybevetése a XX. században gyűjtött hiedelemnyaggal”.

Előadásának egészéből következik: a népi hitvilág további feltárása nélkülözhetetlen. Amit ő már meglévő anyagnak nevezett, sokban gazdagítható. Ha pedig tudjuk, hogy Bálint Sándor kéziratban lévő teljes magyar szakrális néprajza az új Ipolyi kutatást is meghatározhatja, művének minden sorát máris *gazdagodásnak* tekinthetjük.

A hallgatóság nélküli népköltészetéről *Andrásfalvy Bertalan* beszélt, jelezve egy új lehetőséget a folklór-elméletben. Erről a témáról a nemzetközi kutatás még nem sokat tudhat s bár Andrásfalvy komplex módszerrel — nyelvészet, lélektan stb. bevonásával — magyarázta érveit, nem volt meggyőző. Megérné a kérdés további fészegetése, mert esetleg sok minden kiderülne a gyermekvilág és a népköltészet kapcsolatáról, a nyelv lélektanáról is.

Erdélyi Zsuzsa előadását legújabb gyűjtése tanulságainak szentelte. Többek közt megállapította: az archaikus imádságok fontossága, hogy „távoli hangokat, messzi rétegeket hordozva, a nemzeti költészetéről is hírt adnak”. Szerinte a paraliturgikus szövegek jól beleillenek abba a múlt századi koncepcióba, amit Erdélyi János kimondott, és amit Kriza is vallott: „Van az irodalmon kívül más is, a néplélek tudomány”.

TÓTH SÁNDOR